

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1915

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ
44
ՄԱՅԻՍ
թ. 5

ԱԶԳԱՅԻՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՄՈՒՍԵՐԹ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐԵՒԱՅԻՆ ՏԻԵՋԵՐՔ

Տիեզերքի ամբողջութեան մաս կը կազմէ արեւային ըստած տիեզերքը: Սա փոքր խումբ մ'է համեմատութեամբ աստեղականին որ տեսանելի տիեզերքը կը կազմէ, որուն մեծութեան զաղափար մը տուինք անոր շրջապատը փնտռած ժամանակնիս, և ուր տեսանք անթիւ անհամար աստղեր, տեսանք նաև բազմաթիւ միգամածներ, որոնք զատ զատ տիեզերքներ կը կազմէին: Իսկ արեւային տիեզերքը՝ որ և արեւային դրութիւնն ևս կը կոչուի, համեմատ է, չունի աստեղային տիեզերքի այն ծաւալը, և ոչ աստիղաց այն բազմութիւնը. բայց մեզի համար շատ աւելի կարևոր է դարձնել մեր ուշադրութիւնը այս դրութեան վրայ, որովհետև մեզի աւելի մերձաւոր է, և նոյն իսկ մենք անոր մասը կը կազմենք, և անոր շրջանակին մէջն է որ կը շրջինք:

Եւ ինչե՞ր կան այս տիեզերքիս մէջ. նախ կեդրոնական վարիչ կենսատու լուսաբաժան մարմին մը՝ Արեւն. երկրորդ՝ այս մարմնույն վրայ շրջող առաջնակարգ մար-

միններ՝ Մոլորակներ. երրորդ՝ այս մոլորակներու վրայ շրջան ընող երկրորդական մարմիններ՝ լրյանեակներ. չորրորդ՝ գիւսատրներ, պոչաւոր ըստած աստղեր՝ ուրոնք լուսաւոր զլիւոյն ետեւ երկար լուսաւոր հետք մ'ունին. վերջապէս հինգերորդ՝ բոխչ աստղեր՝ որոնք մինչև հիմա աստիղ անուամբ ճանչցուած են:

Այս հինգ տեսակ մարմնաց վրայ համառօտիւ սկսինք խօսիլ, թէ՛ իրենց շարժմանց, թէ՛ իրենց հեռաւորութեանց, թէ՛ իրենց մեծութեանց վրայ, և միանգամայն այն ամէն բանի վրայ զոր կարելի է նշմարել տեսարանական գործիքներով:

Համեմատ ծաւալ մ'ունի, ըսինք, մեր այս արեւային տիեզերքը համեմատութեամբ աստեղային տիեզերքի. և ստուգել, այս արեւային տիեզերքը փոքր պիտի տեսնենք, եթէ մտածենք այն հեռաւորութեան վրայ որ կայ ընդ մէջ արեւային տիեզերքի առ ժամա ծանօթ վերջապահին՝ Պոսիդոնին, և մերձաւորագոյն արփիին¹, և այս

1. Որքան աստիղազգեւորութեան յօգուածին մէջ արփի բառը յատկացուցինք նշանակելու համար հաստատուն

անջրպետ 16000 անգամ աւելի է ընդ մէջ Արեւու և Պոսիդոնի հեռաւորութենէն:

Այս հեռաւորութեան պատճառաւ է որ մենք արեւային զրուծիւնը՝ կ'անուանենք արեւային տիեզերք, և աւելի հաճոյք պէտք ենք զգալ այսպէս անուանելու՝ քան որ աւելի որոշ զաղափար կ'արտայայտէ. այս արեւային տիեզերքը մեր աչաց փողը խումբ մը պիտի ներկայանայ, կամ այնքան մօտ պիտի տեսնենք Պոսիդոն Արեւու, եթէ մերձաւոր արփիէն դիտենք, ինչպէս Միգարն Ալկոլին, նոյն իսկ աւելի ևս մօտ. վասն զի եթէ երկրագնդէն դիտենք Միգարն՝ որ մեծ արջին եօթն զիւաւոր արփիւններէն մին է, որն որ յունական Շ (զիթա) անուամբ կոչել սովորութիւն եղած է և արջուն պոչին մէջտեղի աստղն է, այս արփիին շատ մօտ Ալկոլ ըստեղծ վեցերորդ կարգի աստղ մը կայ 11°08' անկեան բացուածութեամբ, մինչ Պոսիդոնի և Արեւու անկեան բացուածութիւնն է 6°23': Սակայն այս ալ գիտնալու է որ Միգար մեզմէ շատ աւելի հեռու է քան մերձաւորագոյն արփին որ է Կենդաւրոսն, ուստի րնականաբար եթէ Միգարէն՝ դիտենք Պոսիդոնի և Արեւու հեռաւորութիւնը՝ դեռ աւելի փոքր անկիւնով պիտի տեսնենք:

Բնաբանական ծանօթ սկզբունք մ'է թէ երբ առարկայ մը հաւասար հեռաւորութենէ մը դիտուի, ո՞ր կողմէն որ ալ ըլլայ, միշտ մի և նոյն երևոյթը կու տայ մեզի. օրինակի համար. տասը մետր բարձրութեամբ սիւն մը հարիւր մետր հեռաւորութենէ մը մէկ մետր պիտի տեսնենք պարզ աչքով ո՞ր կողմէն ալ դիտենք միշտ մի և նոյն հեռաւորութենէ. իսկ եթէ մի և նոյն հեռաւորութենէ դիտակով դիտենք պիտի տեսնենք նոյն սիւնը տասը մետր բարձր, վասն զի դիտակն տասն անգամ պիտի մեծցնէ առարկայն, կամ որ նոյն է,

տասն անգամ պիտի մօտեցնէ զայն մեզի, (եթէ դիտակին զօրութիւնը տասն անգամ մեծցնող ըլլայ), այն առարկայն որ պարզ աչքով մէկ մետր կը տեսնենք, Ուստի, այս ծանօթ սկզբան վրայ հիմնուելով, երբ վայրկեան մը մտքով փոխադրուինք այս մերձաւորագոյն արփիւններուն միոյն մէջ և անկից զօրաւոր դիտակաւ դիտենք մեր արեւային տիեզերքը, որպէս զի կարելի ըլլայ մոլորակները որոշել, պիտի տեսնենք որ մեծ Մոլորակները, — Լուսնը թագը, Երեւակը, Ուրանոսը, Պոսիդոնը և այլն, — (միջին մոլորակները, ինչպէս է Երկիրս և անոնց նմանները, անտեսանելի կը մնան նոյն իսկ ամենազօրաւոր դիտակաւ վասն զի Արեւու ճառագայթներու մէջ կորսուած կը մնան այնպիսի հեռաւորութեան պատճառաւ) այս մեծ մոլորակները, Արեւու դիմաց կը ճօճան: Երբեք իրենց մեծագոյն անջատման ժամանակ անոր ձախակողմը, նման Լուսնի թագի արբանեակներուն, և կամ ինչպէս պարզ աչքով ալ որոշ կը տեսնուի, նման ներքին մոլորակաց, այսինքն, Փայլածոսի և Արուսեկին՝ որոնք երբեք չեն հեռանար Արեւէն, առաջինը միայն 29 աստիճան անկիւնով կ'անջատի իւր մեծագոյն անջատման ժամանակ, իսկ երկրորդը 47 աստիճան անկիւնով, զոր պիտի բացատրենք իրենց կարգին:

Տեսանք որ արեւային տիեզերքը՝ դիտուած մերձաւոր արփիէ մը, երկնքի երեսի վրայ փողը տեղ մը կը զբաւէ: Սակայն զարմանալի չէ, վասն զի առարկայ մը որչափ աւելի հեռուէն դիտուի այնչափ աւելի փողը կ'երևնայ, թէպէտ յինքնան շատ մեծ ըլլայ համեմատութեամբ ուրիշ առարկայի մը, և ընդհակառակն, որչափ աւելի մօտենանք առարկային այնչափ աւելի մեծ կը տեսնենք զայն: Ո՞վ

աստղեր (étoiles)՝ յիշատակելու ենք որ Հ. Արսէն Բազարտունին Հոմերոսի մէջ արդէն գործածած էր, որով ժող Հայկազունին վկայութիւնը միանգամ աւելի կը հաստատէ մեր առարկան: Տես Հոմերոս ԺԲ առջ 478

Յօրինեաց անգէն ի նմա զերկին, զերկր և զգծով,
Ջարեգակն անաշխատ և ըլլուսին յուսապատար:
Անց զարփիսմ ամենայն որովք երկինք ևս զլսաւ...
կեալ...

չգիտեիր թէ լեռ մը ո՛րչափ մեծ է, բայց քանի հեռանանք այն լեռնէն, այնքան կը փոքրկանայ կարծես, այնպէս որ կանգուն մը հեռացուցած միւր ճկոյտ մասը կը բաւէ զայն ծածկելու համար, երբ բաւական հեռու գտնուինք այն լեռնէն. և կամ լեռան ծայրը գտնուող բերդ մը հեռուէն գրեթէ աչաց աննշմարելի է, և քանի մօտենանք, պարիսպներն ու աշտարակները կ'որոշուին, և երբ մէջը մտնենք այն ատեն անոր մեծութեանը ճիշտ գաղափարը կ'ունենանք, թէպէտ համեմատութեամբ շրջակայ գաւառակէն փոքր ըլլայ: Այսպէս եթէ մտնենք արեւային տիեզերքի մէջ պիտի տեսնենք թէ նա փոքր չէ, այլ նա ալ ունի իւր առանձին ծաւալը ուրիշ չափի հետ բաղդատելով, այսինքն, Երկրիս վրայ մեզի ծանօթ չափի մը հետ որ է հազարամետր, և կամ Երկրիս տրամագիծն իւր չափ առնելով, այնպէս որ եթէ եօթն միլիոն մեր Երկրի հաւասար գնտակներ շարենք ըովէ ըով կ'ունենանք Պոսիդոնի պարունակին տրամագիծն երկայնութիւնը: Այս լայնածաւալ ասպարէզն արծույ թռիչով եթէ ուզենանք կտրել անցնել և մէն մի երկվայրկեան երեսունումէկ մետր տեղ կտրենք և կամ ժամը հարիւր տասն և երկու հազարամետր կտրենք, և անդադր գիշեր ու ցերեկ ընթանանք, քսան և մէկ հազար և ութ հարիւր տարիէն աւելի պիտի դնենք: Ուստի արփիններէն տեսնուած այն փոքր արեւային տիեզերքը իրացնէ փոքր չէ, այլ ունի իւր ծաւալը, այնպիսի մեծութիւն մը որ հիներուն միտքէն անգամ չէր կարելի անցնել, վասն զի հին առասպել մը կ'ըսէ թէ երկնքէն նետուած մուրճ մը ինն օր և ինն գիշեր դրած էր Երկիր հասնելու համար. իսկ ներկայ գիտութեան հաշուով այսպիսի մուրճ մը եթէ Լուսնէն ինչայ ճիշտ ինն օրէն կը հասնի Երկիր. ուրեմն հիներուն երկնքի բարձրութիւնը Լուսնի հեռաւորութենէն անդին չէր անցնէր, մինչդեռ Պոսիդոնի միջին հեռաւորութիւնը տասնումէկ հազար վեց հարիւր անգամ Երկրիս—Լուսնի հեռաւորութենէն

անդին է. և Արեւի կարողութեան է իւր ծածուկ իմն զօրութեամբը՝ ըստ Եզնկայ բացատրութեան, ընել իննպատիկ հեռուէն իսկ: Այս մեծ և իննպատիկ աւելի լայնածաւալ միջոցին գրեթէ կեդրոնին վրայ կը գտնուի Արեւն, և կ'իշխէ բոլոր մոլորակներու, զիսաւորներու, և թոյլէ աստղերու վրայ: Արփիններէն դիտելով տեսանք թէ այս աստղերն կը շարժին ճօճանակի նման, մերթ կեդրոնին այս կողմն զտեսնելով և մերթ միւս կողմը: Բայց ո՛րքան տարբեր պիտ' ըլլայ այս շարժումը՝ եթէ դիտենք զայն բուն իսկ Արեւէն. պիտի տեսնենք որ ամէն մոլորակներն ալ զատ զատ աղեղներ կը գծեն Արեւէն տեսնուած երկնքի կամարին վրայ որոշեալ այն ինչ ժամանակի մէջ, այնպէս որ Արեւուն մերձաւոր մոլորակը աւելի մեծ աղեղ մը պիտի կտրէ, իսկ հեռաւորը աւելի փոքր: Եւ որպէս զի բացատրութիւննիս շիտակ ըլլայ՝ ենթադրենք թէ Արեւ պատահմունքներէն զուրկ ըլլայ, (այն է ջերմութիւն, լոյս, անթափանցկութիւն), և ըլլայ երկրաչափական գունդ մը որուն կեդրունէն դիտենք մոլորակաց շարժումները: Այսպէսով պիտի տեսնենք թէ Փայլածուն մեր երկրաւոր մէկ օրուան ընթացքին մէջ չորս աստիճան տեղ պիտի կտրէ, իսկ Երկիրս գրեթէ յիսուն և ութ մասն պիտի յառաջանայ երկնապամարին վրայ: Լուսնթագն հինգ մասն միայն. իսկ Պոսիդոն քսանըմէկ ու կէս մասնիկ հազիւ պիտի կարենայ յառաջանալ երկրաւոր մէկ օրուան ընթացքին մէջ:

Իսկ թէ Արեւուն շրջապատին վրայ գտնուինք և ենթակայ ըլլանք անոր թաւական շարժման, Արեւային մէկ օրուան մէջ Պոսիդոն պիտի յառաջանայ ինն մասն և Փայլածուն քսան և մէկ ժամուան մէջ ամբողջ շրջան մը կատարած պիտի ըլլայ, մեկնելով կէտէ մը և դարձեալ երկրնքի մի և նոյն կէտն հասնելով: Բայց մենք չենք կրնար փոխադրուիլ նեւթականապէս Արեւուն վրայ, կը գտնուինք Երկրիս վրայ, և Երկրէն կրնանք միայն դիտել երկինքն, Տեսարաններն և շար-

ժողովներն տարբեր կերպարանք կ'առնեն բնականաբար: Եթէ կը հաճիք, տեսնենք թէ հիններն ինչպէս տեսնը են և ներկայ գիտութեամբ ինչպէս կը տեսնուի:

Հ. ԽՈՐԷՆ Ս.

(Շարայարելի)

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ¹

Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս եւ Աւետման շարականները. — Ճառքնութիւնները եւ Շարականները. — Ճոն Բարսեղ եւ Ճոն Դնտիք երգերը

Զ. դարու մեր մատենագրութեան սակաւաթիւ ներկայացուցիչներէն մին է Պետրոս Սիւնեցի: Ազգային պատմիչներն փոխանակ մեզի պարզելու անոր մեծ գործունէութիւնը Ներսէս Բ. Աշտարակեցւոյն հետ, կը ճոխանան միայն զրուատիքներով և անցողակի ակնարկութիւններով, որոնցմէ կարելի է հետեցնել թէ Պետրոս՝ վեցերորդ դարուն՝ մեր նուիրապետութեան հոգին եղած էր, հիացող և շարունակող մը Ս. Սահակ Պարթիի գծած կրօնական ուղղութեան. ջերմ հակառակող նեստորական վարդապետութեան:

Ընդհանուր քրիստոնեայ աշխարհին կրօնական յուզմանց մէջ՝ հայ եկեղեցին՝ շնորհիւ այսպիսի ողջամիտ վարդապետներու, անաղարտ պահեց իւր անշահաւարութիւնը զգացումները. այս բանն բարձրացուց ու վարկը բերեց իւր վարկը եկեղեցին որ աւելցնէր և հաւատարմութիւնը:

Ինչո՞ւ զգացումները. այս բանն բարձրացուց ու վարկը բերեց եկեղեցին որ աւելցնէր և հաւատարմութիւնը: Հայաստանի հոգեւորականութեան կարծես վիճակեցաւ, խղճները շինելու և խաղաղելու առաքելութիւնը:

Մուրհուրութիւնը բռնութեամբ կը տարածէր իւր սկզբունքները. Եկեղեցին իւր ամենածանր ճգնաժամը կ'անցնէր: Ուղղափառութեան այս ընդհանուր աղետին մէջ՝ շատ մը փոքրիկ հասարակութիւններ, իրենց հաւատքը փրկելու համար, անհրաժեշտ հարկը կը տեսնէին ապաւինութեան անքոյթ ապաստանարան մը գտնելու: Հայաստան՝ համապատասխանեց այդ պէտքին և կղերը արժանաւոր գտնուեցաւ իւր համբաւին: Կաթողիկոսին հասնող թուղթերը կը վկայեն այս բանին ճշմարտութեան. « Լաւաց, ճշմարտեց և աստուածախրաց հովուաց արդարաց և հաւանց հոգեւորաց, որ էք լոյս աշխարհի և սիւնը հաւատոյ, քարոզիչը արդարութեան և աշակերտը առաքելոց, ընկերք սրբոց և բարեկամը արդարաց, սիրելիք Քրիստոսի և պահապանը խաչին նորա. Տէր Ներսէս կաթողիկոս Հայոց մեծաց, և Մերշապուհ եպիսկոպոս Տարանոյ և Մամիկոնէից և այլ աթոռակցաց և իշխանաց աշխարհիդ »:

Օտարներուն այսքան համարումը՝ արդիւնք մ'էր այն արթուն հակողութեան որով հայ նուիրապետութիւնը կը հսկէր իւր հօտին վրայ: Կրօնական յուզմանց այս շրջանին մէջ մատենագրութիւնը կը պատկերանայ մեզի մի միայն փոխադարձ թղթակցութեան մը մէջ: Պետրոս Սիւնեցւոյն՝ մեր ձեռք հասած երկխօսութիւնը՝ զարուն մտատանջող այս մեծ հարցով զբաղած է, երկու անձ և երկու բնութիւն ի Քրիստոս... Աստուածամայրութիւնը և

1. Տես Բազմազէպ 1915 էջ 97:

2. Թուղթ Ասորոց. Տես՝ պատմութիւն հայկական հին դպրութեան Հ. Գ. Զ. Վենետիկ 1897 էջ 418:

3. Հարցմունք յաղաղ մարմնաւորութեան Տեսնուած զանազանք, Վաշաղանք Աղուանիք Էջմանի ընդ Պե.

արտի Սիւնեաց եպիսկոպոսի և իմաստասիրի, Զառնտիք Թիւ-ի ըստ Մատենադարանի վանայս կամ N. 49 թղ. 270 բ. 275 ա. ըստ Գուցակի ձեռագրաց Հ. Բ. Վ. Սարգիսեանի: